

Adam Budziński

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

DOI: 10.15290/std.2025.11.08

Gilbert Keith Chesterton, *Święty Tomasz z Akwinu. Nowe tłumaczenie, uzupełnione o nieznane dotąd fragmenty*, tłum. Magda Sobolewska, Fundacja Prodoteo, Warszawa 2024, 176 s. [rec.]

Pod koniec XX wieku myśl św. Tomasza z Akwinu pozostawała w dużej mierze na marginesie zainteresowań badaczy. Jak podkreśla o. Philippe-Marie Mergelidon OP, redaktor *Revue thomiste*, od blisko ćwierć wieku przeżywa ona jednak kolejny renesans. Współczesne zainteresowanie Akwinatą wykracza dziś daleko poza kręgi historyków filozofii i teologii, obejmując również młode pokolenie badaczy, które odczytuje jego dziedzictwo w perspektywie wyzwań stojących przed dzisiejszym Kościołem. W Europie odrodzenie tomizmu koncentruje się przede wszystkim we Francji, natomiast na świecie najliczniejsze i najbardziej dynamiczne środowisko tomistów działa w Stanach Zjednoczonych. Obecny wzrost zainteresowania św. Tomaszem stanowi w pewnym sensie kontynuację ożywienia intelektualnego z końca XIX wieku, zapoczątkowanego inicjatywą Leona XIII, zachęcającego Kościół do ponownego odkrywania jego myśli. Obserwowane ożywienie przejawia się w licznych publikacjach poświęconych Akwinacie¹. Jedną z nich jest najnowsze polskie wydanie biografii św. Tomasza autorstwa Gilberta Keitha Chestertona *Święty Tomasz z Akwinu. Nowe tłumaczenie, uzupełnione o nieznane dotąd fragmenty*². Publikacja ukazała się w ramach projektu *Contra Gentiles*, obejmującego dzieła o profilu apologetycznym

¹ Por. K. Bronk, P. Boyer, *Powrót św. Tomasza*, Vatican News, Watykan, 11 czerwca 2025, <https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2025-06/powrot-sw-tomasza.html> (dostęp: 12.08.2025).

² Nowe i uzupełnione tłumaczenie książki przygotowała Magda Sobolewska, Fundacja Prodoteo, Warszawa 2024.

i filozoficznym. Jej promocja zbiegła się z obchodami 750. rocznicy śmierci myśliciela, przypadającej 7 marca 2024 r.

Uznawany za jednego z najwybitniejszych apologetów XX wieku Gilbert Keith Chesterton (1874-1936) zapisał się w historii literatury jako autor łączący głębię refleksji z poczuciem humoru i błyskotliwą ironią. Twórczość Chestertona obejmuje zarówno pisma apologetyczne, jak i beletrystykę, przede wszystkim popularny cykl opowiadań detektywistycznych o księdzu Brownie. Inspirował kolejne pokolenia czytelników; do wpływu jego myśli przyznawał się m.in. C.S. Lewis. Pozostawił bogaty zbiór esejów, felietonów i artykułów, wyróżniających się świeżością spostrzeżeń oraz klarownością stylu. Doświadczenie pisarskie i rozległy dorobek Chestertona znalazły wyraz w narracji, która miała formę popularnego szkicu postaci historycznej. Autor pragnął przybliżyć filozofa tym, którzy niemal go nie znali i nie podzielali jego duchowego dziedzictwa. Jednocześnie ukazał spójny, pełen życia i wciąż aktualny obraz Doktora Anielskiego.

Wzorując się na oryginale i późniejszych przedrukach, redaktorzy obecnego wydania podzielili książkę na osiem rozdziałów, poprzedzonych trzema wstępami (*Od tłumacza*, *Wstęp do obecnego polskiego wydania* oraz *Słowo wstępne* autorstwa Chestertona), które wprowadzają czytelnika w kontekst powstania i recepcji dzieła. Pierwsze rozdziały (*O dwóch zakonnikach*, *Zbiegły opat*) mają charakter narracyjny, przybliżając tło biograficzne i historyczne scholastyka. Autor z wyczuciem kreśli obraz Tomasza, urodzonego w arystokratycznej rodzinie, który odrzuca życie pełne przywilejów, by wstąpić do nowego zakonu kaznodziejów i nauczycieli, dominikanów. Cichy i oszczędny w słowach, postrzegany jako „niemy wół” (s. 59), okazuje się człowiekiem o niezwykle błyskotliwości, inicjującym rewolucję w myśli chrześcijańskiej. Ciekawym zabiegiem kompozycyjnym jest zestawienie jego postaci ze św. Franciszkiem z Asyżu, niemal rówieśnikiem, którego odmienność ukazana została jako dopełniająca się w relacji komplementarnej. Już w tym aspekcie widać odmienność metody biograficznej Chestertona: autor odchodzi od klasycznego układu chronologicznego oraz schematu tło–życie–wpływ.

W części środkowej (*Arystotelesowska rewolucja*, *Medytacja o manichejczykach*, *Prawdziwe życie św. Tomasza*) autor przedstawia główne elementy formacji intelektualnej Akwinaty. Opisuje jego zmagania z nurtami myślowymi epoki, zwłaszcza wpływ filozofii Arystotelesa oraz oddziaływanie paryskiej kultury, społeczeństwa i polityki. Pokazuje także, jak wydarzenia te odbierali współcześni Tomaszowi, jak interpretuje się je dzisiaj, oraz że sam *Doctor Universalis* miał jeszcze inny sposób ich rozumienia. Kolejne partie (*Spojrzenie na tomizm*, *Filozofia wieczysta*, *Św. Tomasz – ciąg dalszy*) analizują recepcję dzieła teologa wśród późniejszych myślicieli religijnych. Pojawia się tu m.in. Marcin Luter,

inny mnich, który wywarł trwały wpływ na chrześcijaństwo, zestawiony z Tomaszem raczej na zasadzie kontrastu niż porównania. Te rozdziały stanowią także próbę syntezy dorobku filozoficznego i teologicznego Doktora Anielskiego, ukazując jego nieprzemijającą aktualność. Całość zamyka aneks *Fragmenty prozy G.K. Chestertona o św. Tomaszu z Akwinu* zawierający niepublikowane wcześniej w Polsce szkice odnalezione w archiwach.

Na szczególną uwagę w nowym wydaniu zasługuje przekład. Opublikowana w 1933 r. książka Chestertona *Saint Thomas Aquinas* doczekała się polskiego tłumaczenia już w 1949 r., a następnie była wielokrotnie wznawiana. We wstępie *Od tłumacza* wyjaśniono, dlaczego przygotowanie nowej wersji było konieczne. Wznowienia z okresu PRL pozbawione były fragmentów, które mogły zostać uznane za sprzeczne z ówczesną linią ideologiczną. Usunięto z nich zarówno uwagi krytyczne pod adresem bolszewizmu, komunizmu i Związku Sowieckiego, jak i określenie komunizmu mianem nowego wcielenia dawnych herezji. Najnowszy przekład przywraca te fragmenty, w tym finezyjnie ironiczną uwagę o paradoksie ludzi, którzy domagają się szczegółowej kodyfikacji życia społecznego, a zarazem negują możliwość wprowadzenia w nim ładu. W tym kontekście Chesterton przywołuje słowa Bernarda Shawa, że „jedyna złota zasada to brak złotej zasady”, opatrując je kąśliwym komentarzem o jego skłonności do „żelaznych zasad” w stylu rosyjskim (s. 143). Nowy przekład okazał się potrzebny także ze względu na uchybienia językowe, wynikające z ograniczonej znajomości angielskiego u pierwszego tłumacza. Choć tłumacz, Artur Chojecki, posiadał szeroką wiedzę i doświadczenie w pracy nad tekstami z innych języków, jego przekład nie oddawał w pełni intencji autora. Niektóre zwroty Chestertona zostały przetłumaczone w sposób, który przesunął akcenty znaczeniowe, a czasem nawet zmieniał sens wypowiedzi, co wpływało na odbiór całego dzieła (s. 7-8).

Drugim istotnym elementem omawianej publikacji jest aneks, który nadaje obecnemu wydaniu unikatowy charakter, wyraźnie odróżniający je zarówno od oryginalnej wersji, jak i od wszystkich wcześniejszych polskich edycji. Obejmuje on dziewięć tekstów (oznaczonych literami od A do I), dotąd nigdy w Polsce niepublikowanych, w których Chesterton powraca do postaci św. Tomasza z Akwinu (s. 164–176). Rękopisy te, odnalezione w archiwach British Library i należące do Chesterton Institute w Oksfordzie, uznaje się za wczesne warianty fragmentów *Saint Thomas Aquinas* lub za partie pominięte w wersji ostatecznej. Po raz pierwszy zostały opublikowane drukiem w 2004 roku na łamach *The Chesterton Review* w opracowaniu Marka Armitage’a, a obecnie, włączone do pełnego tekstu biografii, trafiają po raz pierwszy do rąk polskiego czytelnika (s. 163).

Pierwszy z przywróconych tekstów (*Fragment A*) ukazuje Tomasza z Akwinu jako myśliciela spokojnego i uprzejmego. Jednocześnie przedstawia go jako zdolnego do stanowczego i strategicznego wystąpienia przeciw skrajnym arystotelikom, inspirowanym interpretacjami arabskimi. W momencie ich triumfu Tomasz odcina ich ujęcia od katolickiej ortodoksji. Kolejna refleksja (*Fragment B*) rozwija ideę tomizmu, według której pierwotnym aktem poznania jest doświadczenie Bytu, poprzedzające wszelkie definicje. Chesterton ilustruje tę zasadę obrazem dziecka patrzącego na księżyc: kontemplacja istnienia wyprzedza tu wszelkie pojęciowe ujęcia. Kolejny tekst (*C*) odsłania Tomaszową koncepcję prawdy, odmienną od platońskiej. Jest ona zakorzeniona w ludzkim doświadczeniu i zależna od umysłu odbierającego oraz interpretującego rzeczywistość. Autor posługuje się przykładem „prawdziwej historii” (s. 167), aby ukazać prawdę jako relację między bytem a poznającym, o wymiarze moralnym i społecznym, wolną od cech oderwanej idei. W części oznaczonej literą D pojawia się tomistyczna interpretacja arystotelesowskiego rozróżnienia między Możliwością a Aktem. Niedoskonałość bytów wskazuje tu na istnienie Bytu doskonałego, Boga jako czystego aktu. Chesterton podkreśla, że uważna obserwacja świata prowadzi do uznania absolutu, a pewność oparta na doświadczeniu zmysłowym stanowi fundament pewności wiary.

W jednej z refleksji (*Fragment E*) przywołana zostaje tomistyczna zasada, zgodnie z którą „wszystko, co znajduje się w intelekcie, wcześniej było w zmysłach” (s. 168) – wprost przeciwstawną koncepcjom platońskim. Pisarz porównuje zmysły do „pięciu okien”, przez które wpada światło rzeczywistości, a intelekt przedstawia jako ten, który aktywnie rozpoznaje istnienie w świetle prawdy. Akwinata łączy w tym podejściu „obiektywny mistycyzm” z głębokim zaufaniem do rozumu. Stawia fakty ponad spekulacje i uważa, że spirytualizm oderwany od konkretnego stanowi większe zagrożenie dla wiary niż materializm. Kolejny odnaleziony tekst (*Fragment F*) zestawia średniowieczny imperializm z ocenami współczesnych Chestertonowi. Autor wskazuje, że krytycy cesarzy nierzadko łagodzą swoje sądy tylko dlatego, że ci pozostawali w sporze z papieżem. Mimo rodzinnych powiązań z cesarstwem Tomasz z Akwinu zachował pełną wierność Kościołowi. Chesterton polemizuje także z Macaulayem, dowodząc filozoficznej solidności scholastyków oraz metody Tomasza, opartej na oczywistych przesłankach. Zauważa przy tym, że praktyczne i komercyjne nastawienie XIX wieku sprzyjało popadaniu w zapomnienie dorobku Tomasza.

W kolejnym fragmencie (*G*) Tomasz z Akwinu zostaje ukazany jako myśliciel zaskakująco bliski współczesności. Wobec sceptycyzmu, który potrafi kwestionować nawet realność świata materialnego, dominikanin zachowuje ufność w prawdy objawione i w świadectwo zmysłów. Chesterton określa go mianem „lekarza współczesnego świata” (s. 173), zdolnego uleczyć chorobę

sceptycyzmu. W przedostatnim z tekstów (*Fragment H*) autor opisuje podróż Tomasza i Alberta Wielkiego do Paryża, odbytą w duchu reguły żebraczej. Przedstawia także przyjaźń Tomasza z Bonawenturą, mimo istotnych różnic w podejściu (mystycyzm Bonawentury kontra racjonalizm Tomasza) oraz ich wspólne wystąpienie w obronie zakonów żebraczych przed atakami Wilhelma de Saint-Amour. Spór zakończyła decydująca interwencja mnicha w Rzymie. W zamykającym aneks fragmencie (I) Chesterton ukazuje Tomasza w okresie jego zmagania z dwiema skrajnościami: marginalizowaniem roli rozumu w religii oraz racjonalizmem odrzucającym rzeczywistość nadprzyrodzoną. Tomizm jawi się tu jako harmonijna synteza wiary i rozumu, natury i nadnatury, przeciwstawiająca się uproszczeniom materializmu, mistycyzmu oraz muzułmańskiemu arystotelizmowi, pozbawionemu równowagi. Autor podkreśla, że Akwinata dostrzegał niebezpieczeństwo zarówno w ateizmie rodzącym się z nadużyć arystotelizmu, jak i w mistycyzmie inspirowanym filozofią Platona, który odrywał się od konkretności rzeczywistości.

Chesterton zauważa, że „gdy tylko Chrystus zmartwychwstał, nieuniknione było, że Arystoteles powróci z martwych” (s. 98). Synteza chrześcijaństwa z filozofią Arystotelesa wzmacniała przekonanie wierzących o realności i dobroci stworzonego bytu. Dzięki niej powstawała szczególna więź, w której „badanie najskromniejszego faktu prowadzi do badania najwznioślejszej prawdy” (s. 74). Autor akcentuje klarowność myślenia Tomasza oraz „słuszność jego wycucia relacji między umysłem i rzeczywistym przedmiotem pozostającym na zewnątrz umysłu” (s. 150). Te charakterystyczne dla brytyjskiego apologety spostrzeżenia nabierają szczególnej wyrazistości w najnowszym wydaniu, uzupełnionym o nowe fragmenty. Edycja ta nie tylko wiernie oddaje treść oryginału, lecz także dostarcza cennych informacji, pogłębiając i dopełniając obraz filozofa. Ożywia jego postać i wyprowadza ją poza ramy czystej historiografii. Charakterystyczna dla Chestertona błyskotliwość języka i finezyjne poczucie humoru nadają dziełu lekkości, sprzyjając zarazem głębszej recepcji treści. Nowe tłumaczenie, wierne duchowi oryginału, oddaje rytm i grę słów, zachowując literacki temperament autora, a nawet rzadkie w polszczyźnie konstrukcje stylistyczne. Dzięki temu współczesny odbiorca otrzymuje przekład, który nie tylko wiernie przekazuje treść, lecz także pozwala w pełni docenić sztukę i przesłanie dzieła.

Sukces Chestertona w stworzeniu wyjątkowo udanej biografii św. Tomasza z Akwinu wynikał z rzadkiej zbieżności cech osobowych, intelektualnych i twórczych autora z cechami jego bohatera. Pisarz łączy rozległą erudycję i umiejętność syntetycznego ujmowania problemów z pewnym rodzajem „współuczestnictwa” w doświadczeniu Akwinaty. Zbliża ich temperament polemiczny, swoboda w operowaniu argumentacją oraz zdolność łączenia wnikliwej analizy z sugestywnym, obrazowym językiem. Na tle licznych walorów

publikacji pojawia się jednak jeden mankament edytorski – brak wyodrębnienia fragmentów, które w poprzednich wydaniach były cenzurowane, a w obecnym zostały przywrócone. Bez zestawienia z wcześniejszymi wersjami trudno jednoznacznie wskazać te miejsca, choć uważna lektura pozwala przypuszczać, które z uwag autora mogły w swoim czasie budzić sprzeciw ówczesnych władz.

Publikacja w udany sposób łączy walory naukowe z popularyzatorskimi. Umiejętne zestawienie zaangażowania i obiektywizmu pozwoliło Chestertonowi przedstawić Akwinatę zarówno jako myśliciela o znaczeniu ponadczasowym, jak i człowieka głęboko zakorzenionego w realiach swojej epoki. Autor sugestywnie oddaje koloryt średniowiecza, ukazując sieć relacji osobistych i intelektualnych Tomasza z wybitnymi postaciami antyku i średniowiecza. Warstwę filozoficzną wzbogaca natomiast mnogimi epizodami biograficznymi. Na tle licznych opracowań poświęconych św. Tomaszowi dzieło to wyróżnia się zarówno sposobem interpretacji, jak i lekkością narracji, czyniącą lekturę przystępną bez utraty rzetelności. Dzięki temu zachowuje ono równocześnie wartość literacką i naukową. Oferuje spójną, choć z konieczności skróconą rekonstrukcję historyczną, w której materiał został świadomie ograniczony do kwestii kluczowych dla zamysłu autora. Nadaje to całości żywą, wieloaspektową formę, czyniąc z niej cenione źródło, chętnie wykorzystywane w opracowaniach naukowych poświęconych św. Tomaszowi. We wstępie autor określa swoje dzieło jako skromny szkic popularyzatorski, mający zachęcić do dalszych studiów nad doktorem Kościoła. Jednak precyzja doboru treści i klarowność wyводу sprawiają, że publikacja stanowi także wartościowy punkt odniesienia dla badaczy. Równocześnie pełni funkcję popularyzacyjną, odpowiadając na wzrastające zainteresowanie postacią św. Tomasza. Zwięzła, a zarazem dynamiczna biografia porządkuje wiedzę, przełamuje uprzedzenia związane z rzekomą trudnością w odbiorze dzieł *Doctora Communis* i w przystępny sposób otwiera przed czytelnikiem świat scholastyki. Tworzy tym samym solidny fundament do pogłębionych studiów nad dorobkiem zakonnika. Autor wychodzi z założenia, że biografia powinna stanowić wprowadzenie do filozofii, będącej etapem prowadzącym ku teologii. Jego zadaniem jest doprowadzenie czytelnika do tego pierwszego etapu i otwarcie perspektywy dalszych poszukiwań, a nie prezentacja pełnej syntezy.

Dorobek św. Tomasza ma wymiar ponadczasowy, osadzony w filozofii zdrowego rozsądku, co trafnie uchwycił Chesterton, pisząc: „sam fakt, że tomizm jest filozofią zdrowego rozsądku, to kwestia zdroworozsądkowa” (s. 119). Tomistyczna postawa, zakorzeniona w rzeczywistości i wewnętrznie spójna, nabiera szczególnej doniosłości wobec współczesnej relatywizacji wartości, a odczytanie myśli Akwinaty w ujęciu Chestertona stanowi cenne narzędzie intelektualne i duchowe, pozwalające odpowiedzieć na wyzwania epoki. Wybitni tomiści,

Jacques Maritain, Étienne Gilson i Anton Pegis, uznali tę biografię za jedno z najdoskonalszych opracowań o Akwinacie. Ich wysoką ocenę należy uznać za w pełni aktualną także wobec nowego wydania.